Rafał Malik*

Skała.
Uwagi na temat budowy miasta średniowiecznego w świetle najnowszych badań nad wielkością i kształtem działki lokacyjnej

Skała.
Observations concerning structure of a medieval town in the light of the latest research on size and shape of a settlement plot

Słowa kluczowe: Skała, urbanistyka, średniowiecze

Key words: keywords: Skała, urban planning, medieval period

Miasto Skała leży w obrębie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, w ramach tzw. Płaskowyżu Ojcowskiego, około 21 km na północ od Krakowa na głównym trakcie wiodącym w kierunku Wolbromia i Olkusza, z którym to traktem w Skale krzyżuje się lokalna droga prowadząca do Słomnik, położonych w odległości około 17 km na wschód od Skały.

Zainteresowanie historią Skały, jej dziejami, a w szczególności budową przestrzenną osady i procesami kształtowania się planu miasta w okresie średniowiecza oraz jego przemianami w wiekach późniejszych jest raczej skromne.

Spośród prac publikowanych na szczególną uwagę zasługuje omówienie zasad budowy miasta dokonane przez B. Krasnowolskiego, wydane drukiem w 2004 roku w ramach znacznie szerszego opracowania poświęconego procesom urbanizacyjnym zachodzącym na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku[1]. Jest to zarazem jedyne opracowanie tego typu. Reszta to prace historyczne. Ogólną charakterystykę dziejów osady, najpierw wsi a później miasta dają B. Wyrozumska[2], J. Stoksik[3] i F. Kiryk[4]. Obszerny zarys historii Skały od czasów najdawniejszych niemal po dzień dzisiejszy kreśli P. Trzcionka[5].

Inne ważne z punktu widzenia poruszanej tu problematyki prace to przede wszystkim publikacja M. Korneckiego poświęcona pierwotnej architekturze związanego przestrzennie z miastem kościoła parafialnego[6]. Ten sam ciężar gatunkowy posiadają zarówno analizy źródeł pisanych J. Laberscheka, jak i interpretacje badań terenowych prowadzonych przez Z. Holcera, S. Kołodziejskiego i W. Niewaldę na obszarze Grodziska nieopodal Skały[7]. Zaprzeczają one istnieniu w tym miejscu zamku Henryka Brodatego z roku 1224 odnosząc

The town of Skała is situated within the Krakow-Częstochowa Upland, on the so called Ojcow Plateau around 21 km north of Krakow, on the main trade route running towards Wolbrom and Olkusz which in Skała intersected with a local road leading to Słomniki located about 17 km east of Skała.

The interest in the history of Skała, and particularly spatial structure of the settlement and processes shaping the town plan during the medieval period, as well as its alterations in later centuries, is rather limited.

Among published works particular attention should be paid to a discussion of town building principles initiated by B. Krasnowolski, printed in 2004 within a much more elaborate study devoted to urban processes taking place in the Krakow region in the 13th and 14th century[1]. It is the only study of its type, others are historical works. A general description of the settlement history, at first a village and later a town, has been offered by B. Wyrozumska[2], J. Stoksik[3] and F. Kiryk[4]. A vast outline of the history of Skała from times immemorial almost till today has been sketched by P. Trzcionka[5].

Among other works, important from the perspective of the discussed issues, is the publication by M. Kornecki devoted to the original architecture of the parish church linked spatially with the town[6]. The same significance can be attributed to both analyses or written records by J. Laberschek and interpretations of field research conducted by Z. Holcer, S. Kołodziejski and W. Niewalda in the area of Grodzisko near Skała[7]. They contradict the existence here of a castle of Henryk Brodaty (the Bearded) from 1224, simultaneously attributing the oldest relics of that formation to the times of Salomea, the sister of

* Dr inż. architekt; adiunkt; Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej

* *PhD, engineer architect; adjunct; Faculty of Architecture of Cracow University of Technology, Institute of History Architecture and Monument Conservation, Department of History of Architecture, Urban Planning and Art*

Praca dopuszczona do druku po recenzjach *Article accepted for publishing after reviews*

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

jednocześnie najstarsze relikty tego uformowania do czasów Salomei, siostry Bolesława Wstydliwego, klaryski i fundatorki późniejszego miasta w Skale.

Skała jest jednym z najstarszych miast lokowanych w obrębie Ziemi Krakowskiej[8]. Powstanie jej łączy się z działalnością gospodarczą Bolesława Wstydliwego i dziejami klasztoru klarysek w Zawichoście[9]. W latach 1257-1259 klasztor ten otrzymuał z rąk Bolesława Grodzisko k. Skały, zwane w ówczesnych dokumentach *lapis sancte Mariae*, jako miejsce swojej nowej siedziby. Jednocześnie książę uposażył klaryski licznymi dobrami w tych okolicach. Dobra te miały być rekompensatą za utracone uposażenia związane ze szpitalem w Zawichoście[10].

Historycy przyjmują, że klaryski przeniosły się do swojej nowej siedziby najpóźniej jesienią 1259 roku[11]. W 1267 otrzymały z rąk księcia Bolesława zezwolenie na założenie miasta[12]. Miało ono powstać w pobliżu Skały św. Marii na gruntach wsi zwanej Stawków lub Stanków[13]. Jego zasadźcą i pierwszym sołtysem zarazem był niejaki *Dethmarus dictum Wolk*, jeden z lokatorów wielkiego Krakowa i drugi w kolejności wójt tego miasta[14]. W odróżnieniu od Krakowa miasto w Skale założono w oparciu o prawo średzkie[15]. Mieszkańcy Skały zostali na 15 lat zwolnieni od wszelkich ciężarów i ceł obowiązujących na ziemiach należących do księcia. Wyjątek stanowili prasołowie, którzy mieli wnosić w Bochni 1 skojec srebra jako opłatę od wozu[16]. Po upływie 15-letniej wolnizny mieszkańcy miasta byli zobowiązani do wnoszenia opłat w wysokości wiardunku srebra od łanu frankońskiego, a jako dziesięcinę 4 miary owsa, 4 żyta i 4 pszenicy. W zamian mogli korzystać między innymi z lasów i pastwisk[17].

Za urząd sołtysa, a później wójta Skały Wolk otrzymał 1/6 części czynszów z 6 łanów i połowę czynszu z jatek mięsnych oraz dochody z tych przedsiębiorstw miejskich, które zbuduje[18]. Prócz tego uczestniczył w rozdziale kar pieniężnych w wysokości 1/3 ich części[19]. W 1351 roku wójtostwo w Skale obejmowało młyn, łaźnię, sadzawki rybne, łąki, 3 łany roli, 7 placów, 5 jatek mięsnych oraz czynsze wójtowskie zwykłe[20]. W 1393 roku wójtem dziedzicznym miasta był niejaki Jan Sodo *custos sera rum in castro Cracoviensi*, który wykupił prawo do dzidziczenia od klasztoru klarysek za 115 grzywien. Po nim dziedziczyli je jego dwaj synowie: Jan i Dawid. Kolejnych wójtów Skały z imienia nie znamy. Wiemy jedynie, że w 1503 roku tutejszy urząd wójtowski wykupił z rąk dotychczasowych wójtów starosta i kasztelan lwowski Stanisław Chodecki[21].

Najwyraźniej akcja związana z lokacją Skały należała do udanych, skoro lokując w 1271 roku wieś Zadroże powołano się na prawa, które posiadało miasto w Skale. W 1274 roku uczyniono to samo przy okazji lokacji wsi Garlica koło Korzkwi. Kolejnym dokumentem poświadczającym ów stan rzeczy jest przywilej lokacyjny pobliskiej Skale wsi Glanów, której zasadźcą był jeden z mieszczan skalskich – Tomek[22].

Miasto usytuowano przy drodze z Krakowa w kierunku Śląska i Wielkopolski w miejscu, gdzie już w 1257 roku funkcjonowała komora celna[23]. Otrzymało ono prosty ortogonalny plan. Centrum tego planu stanowił wydłużony, prostokątny rynek. Otaczało go pojedynczym pasem, według rekonstrukcji B. Krasnowolskiego, dziesięć jednofrontowych bloków zabudowy siedliskowej, każdy o wymiarach 72 × 108 łokci. Sześć z nich – przyrynkowych – podzielonych było na 3 działki. Pozostałe trzy bloki, przekątniowe – gdyż miejsce czwartego zajmował kościół farny, zawierały w sobie cztery i pół działki z których każda liczyła 24 × 108 łokci[24].

Bolesław Wstydliwy (the Chaste), a Poor Clare and later the founder of the town in Skała.

Skała belongs to the oldest towns founded within the Krakow region[8]. Its foundation is associated with the economic activity of Bolesław Wstydliwy and the history of the Poor Clares' convent from Zawichost[9]. In the years 1257-1259, Bolesław granted to the convent Grodzisko near Skała, in documents of the times referred to as *lapis sancte Mariae*, for their new seat. At the same time, the prince endowed the Poor Clares with numerous estates in the neighbourhood. The lands were to be a compensation for the lost endowment connected with their hospital in Zawichost[10].

Historians assume that the Poor Clares moved to their new house in the autumn of 1259, at the latest[11]. In 1267, they received from Prince Bolesław a permission to found a town[12]. It was to be established in the vicinity of Skała św. Marii (the Rock of St. Mary) in the area of a village called Stawków or Stanków[13]. Its landlord and also the first leader was a *Dethmarus dictum Wolk*, one of the landlords of the greater Krakow and the second alderman of the town[14]. In contrast to Krakow, the town in Skała was founded according to the Środa Śląska rights[15]. For 15 years inhabitants of Skała were exempt from any burdens and taxes binding in the lands belonging to the prince. The only exception were meat and salt merchants who were to pay 1 'skojec' of silver in Bochnia as a payment for their cart[16]. After 15 years of exemption, town residents were obliged to pay of 1 'wiardunek' of silver from 1 Franconian lan, and as a tithe 4 measures of rye and 4 of wheat. In return they could use e.g. woods and pastures[17].

For the post of the village leader and later the alderman of the town of Skała, Wolk received 1/6 part of the rent from 6 lans, half the rent from meat stalls and income from those town utilities he would build[18]. Besides that, he participated in division of fines up to 1/3 of their worth[19]. In 1351, the aldermanship of Skała included a mill, bathhouse, fish ponds, meadows, 3 lans of arable land, 7 squares, 5 meat stalls and ordinary alderman's rents[20]. In 1393, a hereditary alderman of the town was a Jan Sodo *custos sera rum in castro Cracoviensi*, who bought it out from the Poor Clares' convent for 115 grzywnas. His two sons: Jan and David, inherited it from their father. Names of next aldermen of Skała remain unknown. We only know, that in 1503 the office of the town alderman was purchased from the previous aldermen by the starost and castellan of Lviv Stanisław Chodecki[21].

The foundation of Skała must have been regarded as successful, because the rights possessed by the town of Skała were referred to when founding the village of Zadroże in 1271. In 1274, the same was done on the occasion of founding the village of Garlica near Korzkiew. Another document confirming such state of affairs was the founding privilege of the village of Glanów near Skała, whose landlord was one of Skała burghers – Tomek[22].

The town was situated along the road leading from Krakow towards Silesia and Greater Poland, on a site where a customs house functioned already in 1257[23]. It was laid on a simple orthogonal plan the centre of which was an elongated, rectangular market place. According to a reconstruction by B. Krasnowolski, it was surrounded by a single strip of ten single-front settlement blocks, each of them measuring 72 × 108 ells. Six of those – facing the market – were divided into 3 plots. The remaining three diagonal blocks – since the Space of the

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Przeprowadzone przez autora niniejszego artykułu badania planistyczne[25] wydają się stawiać rekonstrukcję rozplanowania średniowiecznego miasta w Skale w nieco innym świetle niż przytoczone powyżej ustalenia.

Sporządzone dla zachowanych w strefie rynku w Skale parcel rozrzuty szerokości ich frontów pozwalają stwierdzić, że najczęściej powtarzającymi się wielkościami są wymiary z zakresu 5,00 – 5,75 m. Mielibyśmy tu zatem do czynienia z działkami, których front w miarach średniowiecznych mógł wynosić 9 łokci liczonych stopą 31,3 cm. Byłaby to stopa zbliżona do wielkości stopy chełmińskiej wzorowanej na stopie reńskiej, co zapewne było pochodną zastosowanego przy okazji lokacji Skały prawa polskiego[26]. Uważa się, że w XII i XIII wieku stopa ta była w powszechnym użyciu i że dopiero w XIV wieku nastąpiło zmniejszenie jej wzorca[27]. W oparciu o poczynione ustalenia jak również wnioski płynące z analizy wykresu rozrzutu szerokości frontów parcel w obrębie rynku w Skale możemy przyjąć, że wymiar 9 łokci (1 łokieć = 0,625 m, w zaokrągleniu ~0,63 m) wiąże się w istotny sposób z szerokością działek wytyczonych w Skale w chwili lokacji tego miasta. Rzeczą wielce prawdopodobną wydaje się też i to, że przytoczona tu wielkość jest jedynie połową całkowitego wymiaru działki lokacyjnej, której front pierwotnie liczył 18 łokci. Za taką ewentualnością przemawiałaby parzysta liczba działek teoretycznych występująca we wszystkich blokach przyrynkowych. Co więcej, ta sama parzysta liczba parcel występuje także w blokach przekątniowych. Nie bez znaczenia wydaje się być tu również fakt układania się niektórych działek w pary o sumarycznej wielkości 18 łokci[28]. Obie działki takiej pary mają zazwyczaj zbliżone wymiary, a przebieg ich granic pokrywa się z teoretycznymi podziałami własnościowymi opartymi na wielkości 18 łokci.

Przyjętą tezę zdaje się potwierdzać wykonana przez autora rekonstrukcja układu przestrzennego Skały w momencie jej lokacji. W przeciwieństwie do rekonstrukcji B. Krasnowolskiego zakłada ona mniejszą szerokość parcel siedliskowych[29]. Nie przewiduje też istnienia ulic wychodzących ze środka pierzei rynkowych[30]. Analizując zarówno odtworzone, jak i zachowane linie regulacyjne, układ działek w blokach oraz elementy schematu układu komunikacyjnego Skały, dochodzi się do wniosku, że ulice te mogą być efektem późniejszych przemian przestrzennych miasta.

Za takim rozwiązaniem wydają się przemawiać co najmniej dwa fakty. Po pierwsze – aby nie burzyć rytmu wytyczanych w mieście działek, szerokość ulic środkowych w chwili lokacji musiałaby być równa szerokości rozmierzanych parcel. Możliwość taka wydaje się być jednak mocno wątpliwa, zwłaszcza że inne ulice główne w mieście były znacznie węższe i przeważnie ich szerokość oscylowała wokół wielkości 2 prętów (2 × 15 stóp). Po drugie – w przyjętym w Skale układzie komunikacyjnym, w którym w jego północnej części obserwujemy ściągnięcie dwóch równoległych do siebie ulic w jeden kierunek, przebicie środkowe nie wydaje się być konieczne. Zastanawia przy tym zastosowanie niemal identycznego rozwiązania po południowej stronie rynku, w którym ulica środkowa ma znaczenie marginalne, co wyraziło się w jej niewielkiej szerokości. Ten typ ulicy, często określanej mianem miedzucha, niekoniecznie musi się wiązać z pierwotną koncepcją rozplanowania miasta. Mogły one powstać w miejscu znajdujących się w obrębie posesji prywatnych przejść czy przejazdów, które następnie w drodze narastania tzw. *serwitutu* stały się drogami komunalnymi. Powstanie takiej uliczki znane jest ze Świdnicy[31]. Być

fourth was occupied by the parish church – included 4 and a half plot each of which measured 24 × 108 ells[24].

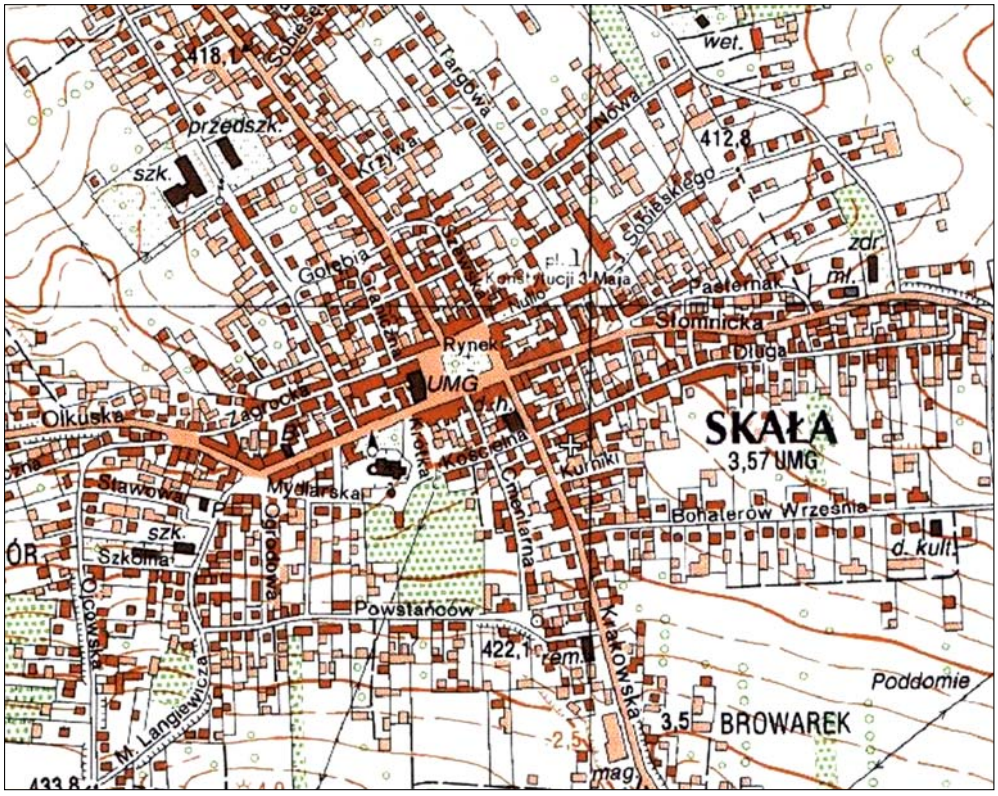
Planning research[25] carried out by the author of this article seem to show the reconstruction of planning of the medieval town in Skała in a slightly different light than the above mentioned findings.

The diagram of distribution of their front width, made for plots preserved in the market zone in Skała, allows for stating that the most frequently recurring measures are sizes within the range between 5.00 – 5.75 m. Thus we would deal here with plots whose front in medieval units might have equalled 9 ells, where one foot measured 31.3 cm. It would have been a unit close to the size of Chełmno foot, modelled on the Rhine foot, which must have been derived from the Polish rights applied when founding Skała[26]. It is believed that in the 12th and 13th century that foot was commonly used, and only in the 14th century its length was reduced[27]. On the basis of the findings as well as conclusions drawn from the analysis of the diagram of distribution of front width for the plots within the market square in Skała, we can assume that the size of 9 ells (1 ell = 0.625 m, roundly ~0.63 m) is significantly associated with the width of plots marked out in Skała during its foundation. It is also highly likely that the size quoted here is merely a half of the actual size of the settlement plot whose front originally equalled 18 ells. Such a possibility would be supported by the even number of theoretical plots occurring in all the market blocks. Moreover, the same even number of plots occurs also in the diagonal blocks. The fact that some plots seem to fall into pairs measuring in total 18 ells also seems to be of some significance[28]. Both plots in such a pair usually have corresponding sizes, and their boundaries run according to the theoretical division of property based on the unit of 18 ells.

The assumption seems to be confirmed by the reconstruction of the spatial layout of Skała at the time of its foundation made by the author. In contrast to the reconstruction by B. Krasnowolski, it assumed a smaller width of settlement plots[29]. It did not anticipate the existence of streets running out from the centre of market frontages, either[30]. Analysing both the reconstructed and preserved regulation lines, the arrangement of plots in blocks and elements of scheme of communications network in Skała, it seems that the streets might be the result of later spatial transformations of the town.

Such a solution seems to be confirmed by at least two facts. Firstly, in order not to disturb the rhythm of the plots market out in the town, at the time of its foundation the width of middle streets had to equal the width of measured out plots. Such a possibility, however, seems highly unlikely, especially since other main thoroughfares in the town were much narrower and their width generally oscillated around the size of 2 rods (2 × 15 feet). Secondly, in the communications network adopted in Skała, where in its northern section we can observe two parallel streets meeting in one direction, a middle passage did not seem necessary. What seems puzzling is the use of an almost identical solution on the south side of the market, where the middle street is of marginal importance which was reflected in its restricted width. Streets of that type, frequently referred to as alleyways, do not have to be associated with the original concept of town planning. They might have developed from private passages or footpaths between buildings, which later by means of the so called *easement*, became communal roads. Such an alleyway is known from Świdnica[31]. Similar

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ



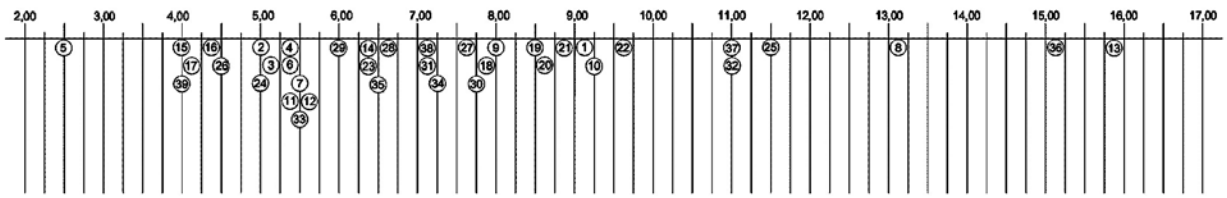
Ryc. 1. Współczesny plan Skały. Mapa w skali 1:10 000. Reprodukcja za www.geoportal.gov.pl

Fig. 1. Present-day plan of Skała. Map in the scale of 1:10 000. Copy from www.geoportal.gov.pl



Ryc. 2. Skała. Plan miasta z roku 1852 z uaktualnieniami z roku 1865. Oryginał w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/1231/108

Fig. 2. Skała. Plan of the town from 1852 with updates from 1865. Original in the collection of the State Archive in Krakow, sign. 29/1231/108



Ryc. 3. Skała. Zestawienie rozrzutu szerokości parcel siedliskowych w strefie rynku. Oprac. autor

Fig. 3. Skała. Comparison of distribution of settlement plots width within the market zone. Made by the author

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

może podobne uliczki powstawały w Strzelinie[32] oraz wielu innych miastach, w tym także tu w Skale.

Określenie głębokości działki ze względu na daleko posunięte na przestrzeni dziejów przemiany i zniekształcenia jej pierwotnej wielkości nie należy do zadań prostych. Głębokość działki siedliskowej w Skale B. Krasnowolski rekonstruuje na poziomie 108 łokci. Przy przyjętej przez niego mierze łokciowej odpowiada to wielkości około 63 metrów długości. Powierzchnia takiej działki wynosiłaby zatem jakieś 890 m^2. Jak na niewielkie rozmiary Skały byłyby to działki stosunkowo duże, odpowiadające wielkości działki kuryjnej lokacyjnego Krakowa.

Mimo że hipotezy tej nie należy wykluczać, wydaje się ona nieco wątpliwa. Wykonane przez autora niniejszego artykułu pomiary głębokości parcel przyrynkowych pozwalają zauważyć występowanie także innej powtarzającej się wielkości[33]. Oscyluje ona w okolicy około 45 metrów długości. Przy założeniu że 1 łokieć = 0,63 metra odpowiadałoby to długości 72 łokci. Byłaby to zatem działka będąca połową działki zastosowanej przy okazji lokacji Krakowa w roku 1257, a jej wymiary wynosiłyby odpowiednio 18 × 72 łokcie.

W świetle powyższych ustaleń uformowanie się bloków głębszych liczących 64-67 metrów głębokości, utrwalonych w planie miasta po dzień dzisiejszy, byłoby następstwem kolejnego etapu rozwoju przestrzennego Skały. Miasto zaczęło wówczas rozwijać się na terenie jeszcze wolnym od zabudowy w przestrzeni pomiędzy już zagospodarowaną strefą działek przyrynkowych a linią obwodu obronnego miasta.

Czy takowy Skała posiadała, nie wiemy. O tym, że Skała mogła posiadać jakiś rodzaj umocnień, przekonuje nas zachowany po dzień dzisiejszy schemat rozwiązania wewnętrznego układu komunikacyjnego miasta, zwłaszcza jego północny odcinek. Wyraźnie widoczne jest tu ściągnięcie dwóch równoległych ulic (Szewska i Garncarska) wychodzących z północnych naroży rynku w jeden trakt (Wolbromska). Dowodzi to istnienia tu jakiejś bramy. Potwierdzeniem tego faktu jest rękopiśmienny plan Skały z roku 1852, na którym wyraźnie zaznaczono w tym miejscu niewielki mostek. Podobne mostki występują w ciągu ulic Krakowskiej, Słomnickiej i u wylotu dzisiejszej ulicy Mydlarskiej. Ich istnienie – biorąc pod uwagę, że mogą to być relikty dawnej fosy – sugerowałoby, że linia umocnień Skały mogła biec w następujący sposób. Od bramy na ulicy Wolbromskiej w lewo aż do ciągu dzisiejszej ulicy Topolowej. Tu skręcały na południe i wzdłuż tej ulicy docierały do działki kościelnej. Okrążały ją, po czym ulicą Kościelną biegły na wschód w kierunku ulicy Długiej, gdzie na tyłach południowo-wschodniego bloku przekątniowego skręcały na północ zmierzając w stronę dzisiejszego placu Konstytucji 3 Maja. Dalej, wciąż na północ, wzdłuż granicy placu na tyłach działek wschodniej strony ulicy Szewskiej szły do miejsca, gdzie ich linia łączyła się z prawą odnogą odcinka odchodzącego w prawo od bramy zlokalizowanej na ulicy Wolbromskiej. Prócz tej bramy w obwodzie umocnień miejskich najpewniej funkcjonowały jeszcze co najmniej trzy inne, po jednej na każdym kierunku komunikacyjnym wychodzącym z miasta. Byłyby to zatem: brama na trakcie wiodącym do Krakowa, brama na drodze w kierunku Słomnik i brama miejska od strony zachodniej na dzisiejszej ulicy Mydlarskiej, a kiedyś drodze łączącej miasto w Skale z siedzibą klasztoru klarysek w pobliskim Grodzisku.

Jak wyglądał obwód umocnień w Skale, nie wiemy. Na podstawie analogii do rozwiązań tego typu form w innych

alleyways might have appeared in Strzelin[32] and many other towns, as well as here in Skała.

Determining the depth of a plot is not a simple task because of far-reaching transformations and deformations of its original size that occurred in the course of centuries. B. Krasnowolski reconstructed the depth of a settlement plot in Skała as measuring 108 ells. With the size of ell he adopted it equalled approximately the length of 63 metres. Such a plot would have covered the area of around 890 m^2. Considering the small size of Skała, such plots would have been relatively large, corresponding to the size of a curia plot at the times of Krakow foundation.

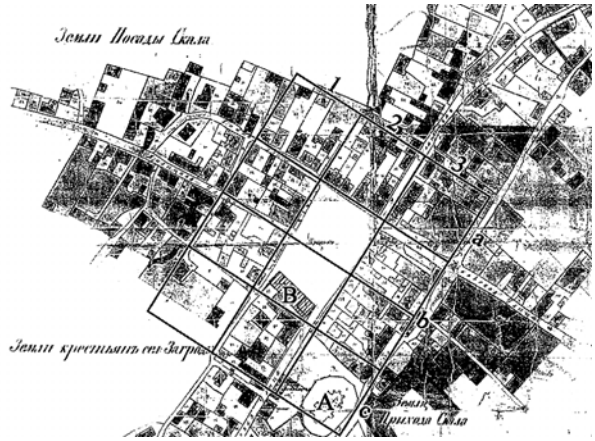
Although that hypothesis cannot be ruled out, it seems rather dubious. Measurements of the depth of market frontage plots, carried out by the author of this article, allow for noticing the recurrence of yet another size[33]. It fluctuates around the size of 45 metres of length. Assuming that 1 ell = 0.63 metre, it would have corresponded to the length of 72 ells. Therefore, it would have been a plot equal to half the size of a plot applied on the occasion of granting the town charter to Krakow in 1257, and its size would have equalled 18 × 72 ells respectively.

In the light of above findings, formation of deeper blocks measuring 64-67 metres, preserved in the town plan until today, was the consequence of another stage in the spatial development of Skała. The town began to develop in the area free from building, within the space between the already built-up zone of market plots and the line of the defensive perimeter of the town.

We do not know whether Skała ever possessed the latter. We are persuaded that Skała could have possessed a kind of a defensive system by a schematic solution of internal communications network of the town, preserved until today, especially its northern section. It is clearly visible here that two parallel streets (Szewska and Garncarska) running out from the northern corners of the market converge into one road (Wolbromska), which proves that a gate must have existed here. That fact is confirmed in a hand-written plan of Skała from 1852 in which a small bridge is clearly marked in this place. Similar bridges occurred in several streets: Krakowska, Słomnicka and at the exit of the present-day Mydlarska street. Their existence – considering they might be relics of an old moat – would suggest that the line of fortifications in Skała might have been as follows: from the gate in Wolbromska street to the left until the present-day Topolowa street. Here they would have turned south and ran along the street to the church plot. They circled it and then ran eastwards along Kościelna street towards Długa street, where at the back of the south-east diagonal block they turned north towards the present-day Konstytucji 3 Maja square. Still further north, along the square edge at the back of the plots on the east side of Szewska street, the fortifications continued until they joined the right branch of a section turning right from the gate located in Wolbromska street. Besides that gate, at least three other must have functioned within the defensive perimeter of the town, one in each communications direction leading out of town. Therefore, they would have been: a gate on the route leading to Krakow, a gate on the road towards Słomniki, and a town gate on the west side in today's Mydlarska street, once the road linking the town in Skała with the Poor Clares' convent in nearby Grodzisko.

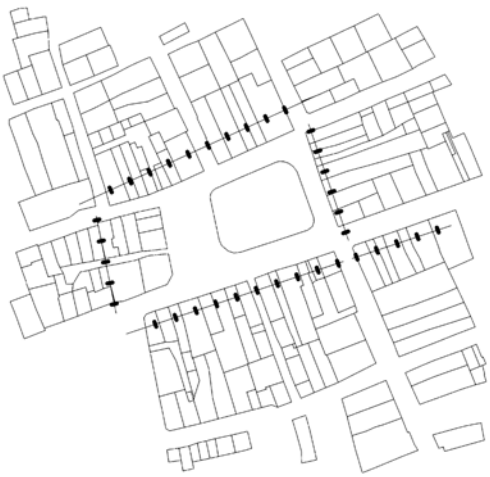
We do not know what a defensive perimeter looked like in Skała. By analogy with solutions of such forms in other

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ



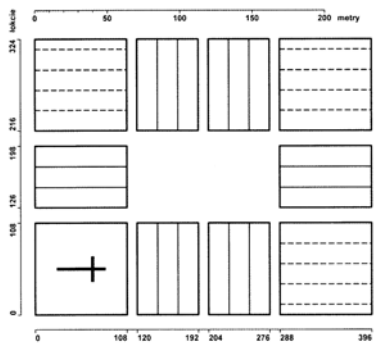
Ryc. 4. Skała. Rekonstrukcja lokacyjnego centrum miasta wg. B. Krasnowolskiego, (B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Kraków 2004, Cz.II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, s. 208)

Fig. 3. Skała. Reconstruction of the foundation-period town centre acc. to B. Krasnowolski, (B. Krasnowolski, Foundation-period urban layouts in the Krakow Region in the 13th and 14th century*, Kraków 2004, Part II,* Catalogue of foundation-period urban layouts*, p. 208)*



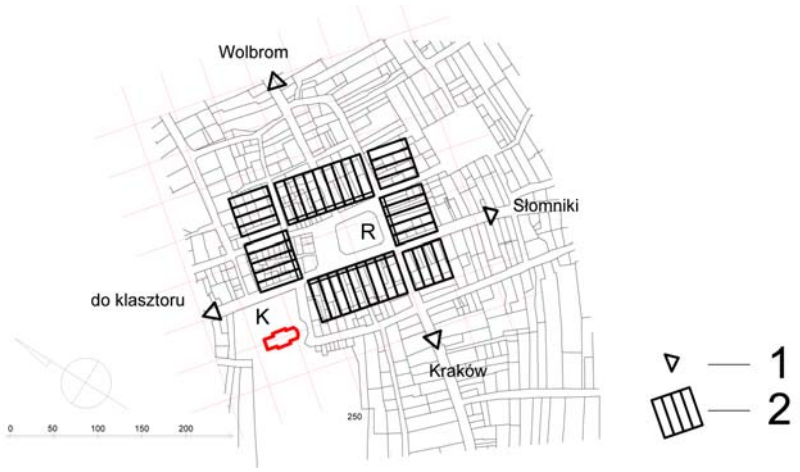
Ryc. 5. Skała. Plan miasta z oznaczeniem 18-łokciowych odcinków, na jakie można podzielić granice przyrynkowych bloków zabudowy. Oprac. autor na bazie współczesnego planu ewidencji gruntów

Fig. 6. Skała. Town plan with marked 18-ell sections into which the limits of market-frontage building blocks could be divided. Made by the author on the basis of a modern-day land records plan



Ryc. 6. Teoretyczny schemat modularnego rozplanowania centrum Skały wg. B. Krasnowolskiego, (B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Kraków 2004, Cz.II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, s. 208)

Fig. 4. Theoretical scheme of modular planning of the centre of Skała acc. B. Krasnowolski, (B. Krasnowolski, Foundation-period urban layouts in the Krakow Region in the 13th and 14th century*, Kraków 2004, Part II,* Catalogue of foundation-period urban layouts*, p. 208)*

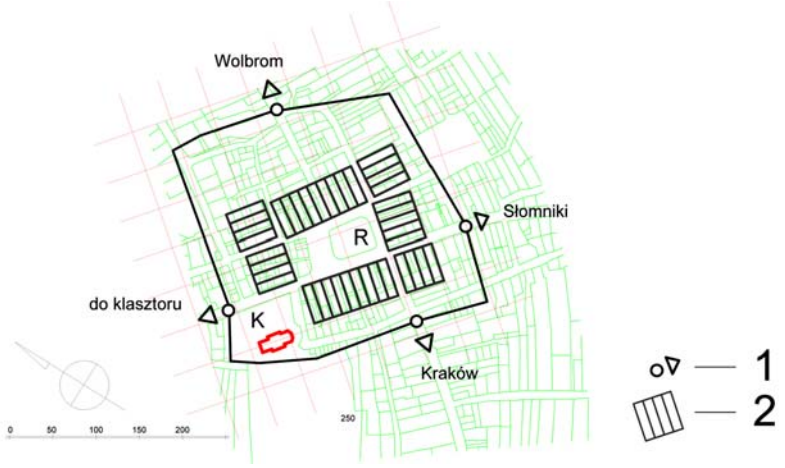


Ryc. 7. Teoretyczny model rozplanowania strefy przyrynkowej w Skale w oparciu o wielkość działki lokacyjnej. Opracowanie autora. L e g e n d a: 1 – kierunki powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, 2 – układ działek, R – rynek, K – kościół parafialny

Fig. 7. Theoretical planning model of the market zone in Skała on the basis of the settlement plot plan. Made by the author. L e g e n d: 1 – directions of communications connections between the town and region, 2 – plot layout, R – market square, K – parish church

Ryc. 8. Próba rekonstrukcji układu lokacyjnych działek siedliskowych rozmierzonych w obrębie rynku w Skale na tle modularnej siatki miernicznej opartej na module 1 sznura. Opracowanie autora. L e g e n d a: 1 – bramy miejskie i kierunki powiązań komunikacyjnych miasta z okolicą, 2 – działki siedliskowe o wymiarach 18 × 72 łokcie, R – rynek, K – kościół parafialny

Fig. 8. Attempt at reconstruction of the layout of foundation-period settlement plots measured out within the market place in Skała against the background of a modular grid based on the 1 'sznur' module. Prepared by the author. L e g e n d: 1 – town gates and communications connections between the town and the area, 2 – settlement plots measuring 18 × 72 ells, R – market square, K – parish church.



BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

miastach polskich tego okresu możemy zakładać, że najprawdopodobniej były to umocnienia wzniesione w konstrukcji przystokowo-parkanowej. Ten typ obwarowań wznosiło wiele miast, których nie było stać na kosztowne fortyfikacje murowane. Składały się one z wału, najczęściej sztucznie podsypanego, na szczycie którego stał drewniany parkan.

Tak zarysowany obwód obronny zamykał sobą obszar o wymiarach 6 × 6 sznurów czyli 900 × 900 stóp, co po przeliczeniu na miary metryczne, przyjmując że 1 stopa = 0,314 metra, daje niemal 8 ha powierzchni. Wewnątrz tego obszaru zgrupowanych było wokół prostokątnego rynku o wymiarach 210 × 354 stopy 39 działek siedliskowych o wielkości 18 × 72 łokcie. W ramach tej liczby 12 działek przypadało na 3 bloki przekątniowe[34], po 4 na każdy blok. Pozostałe 27 działek organizowało bloki przyrynkowe. 18 przypadało na blok północny i południowy, po 9 na każdy z nich, 5 na wschodnią pierzeję rynkową i 4 na zachodnią. Zajęty w ten sposób teren zamykał się w wielkości ok. 3 ha. Był zatem o 5 ha mniejszy niż obszar zakreślony obwodem umocnień miasta, a uzyskana w ten sposób nadwyżka terenu stanowiła rezerwę pod przyszły ewentualny rozwój przestrzenny Skały.

Niewiele wiadomo na temat charakteru i stanu zabudowy miasta w okresie jego lokacji i w latach późniejszych. Wiemy jedynie, że w 1351 roku w mieście funkcjonowały młyn oraz łaźnia i jatki mięsne[35]. Wiemy też, że w 1446 roku w Skale funkcjonowała szkoła, której rektorem był wówczas niejaki Mathias[36]. Dokumenty z tego okresu wspominają też o piwie skalskim dochodzącym do Krakowa, co świadczy o tym, że w mieście lub pod nim musiał funkcjonować jakiś browar[37]. Możemy domniemywać, że zabudowa Skały z tego okresu składała się w całości z obiektów drewnianych. Zapewne drewniany był też funkcjonujący w Skale, poświadczony źródłowo od 1325 roku kościół[38]. W czasach Długosza budynek ten był już częściowo murowany i nosił wezwanie św. Mikołaja[39].

Zastosowane przy okazji lokacji Skały rozwiązania przestrzenne i funkcjonalne wydają się należeć do rozwiązań typowych dla miast lokowanych w XIII wieku. Podobnie jak w zdecydowanej większości polskich lokacyjnych ośrodków miejskich tej doby średniowiecza, tak i tu przy osadzaniu mieszczan operowano już znormalizowaną i ujednoliconą pod względem wielkości działką. Również zastosowana wielkość i typ bloku zabudowy mieści się w charakterystycznych dla tego okresu wielkościach i formach. Jest to blok jednofrontowy, wydłużony, grupujący od 5 do 9 działek. Jego proporcje są pochodną wielkości i kształtu rynku rozciągniętego w tym przypadku na osi funkcjonalnej podkreślającej łączność miasta z siedzibą jego fundatora. Oś ta podbudowana jest lokalizacją kościoła parafialnego usytuowanego w południowo-zachodnim bloku przekątniowym. Podobne rozwiązania, gdzie rynek staje się osią „kompozycyjną" układu i nabiera regularnego kształtu, obserwujemy we Lwówku czy Nowogrodźcu nad Cisą.

Przedstawiona tu retrowersja lokacyjnego okresu rozwoju przestrzennego Skały ma jedynie charakter hipotetyczny i jako taka winna być zweryfikowana przez dalsze badania interdyscyplinarne. Szczególnie istotne dla potwierdzenia postawionych tu tez badawczych wydają się być wyniki badań architektonicznych. Właściwym wydaje się też objęcie Skały, a szczególnie jej śródmieścia oraz strefy przebiegu umocnień obronnych, kompleksowymi badaniami archeologicznymi. Możliwym jest też, że nieco więcej światła na problemy związane z wielkością i parcelacją średniowiecznej Skały mogą wnieść dalsze badania nad rejestrami czynszowymi i spisami podatkowymi miasta.

Polish towns of that period, we can assume that they must have been an earthwork-and-timber construction. Such a type of parapet was erected in many towns which could not afford the costly masonry fortifications. It consisted of an artificially built mound on top of which there stood a timber palisade.

So outlined a defensive system enclosed an area measuring 6 × 6 'sznurs', i.e. 900 × 900 feet which, converted into metric units where 1 foot = 0.314 metre, equalled almost 8 hectares of land. Within that area 39 settlement plots, measuring 18 × 72 ells, were grouped around a rectangular market measuring 210 × 354 feet. Out of that number 12 plots made up 3 diagonal blocks[34], 4 in each block. The remaining 27 plots constituted market blocks. 18 made up the north and south blocks, 9 plots in each of the latter, 5 in the east market frontage and 4 plots in the west one. The whole area thus divided enclosed around 3 ha of land. Hence, it was smaller by 5 ha than the area outlined by the defensive perimeter of the town, and the excess of land obtained in that way constituted a reserve for possible future spatial development of Skała.

Not much is known about the character and state of town buildings in the period of its foundation or later years. We only know that in 1351 a mill, a bath house and meat stalls functioned in the town[35]. We also know that in 1446 a school functioned in Skała, whose rector was then a man named Mathias[36]. Documents from the period also mention beer from Skała reaching Krakow, which bears evidence that either in the town or in its vicinity a brewery must have functioned[37]. We can surmise that at that time all buildings in Skała must have been built of wood. The church functioning in Skała, and confirmed by the sources since 1325, must also have been built of timber[38]. In the times of Długosz the building was already made partially of masonry and devoted to St. Nicholas[39].

Spatial and functional solutions applied during the foundation of Skała seem to belong to solutions typical for towns granted their charters in the 13th century. Similarly to the vast majority of Polish town centres founded within that particular period of the Middle Ages, here also a standardized and uniform plot size was in use when settling burghers. Also the applied size and type of a settlement block falls into the size and form characteristic for that period. It is a one-front block, elongated, grouping from 5 to 9 plots. Its proportions are a consequence of the size and shape of the market in this case stretching along the functional axis emphasising the connection of the town with the residence of its founder. The axis highlights the location of the parish church situated in the south-west diagonal block. Similar solutions where the market becomes the "composition" axis of the complex and acquires a regular shape can be observed in Lwówek or Nowogrodziec on the Cisa.

The retro-version of the foundation period in the spatial development of Skała, presented here, is merely a hypothesis and as such ought to be verified by further interdisciplinary research. Results of architectonic research seem to be particularly significant for confirmation of the research theses put forward here. Including Skała, especially its downtown and the zone of defensive fortifications, within a programme of complex archaeological research also seems appropriate. It is also possible that further research on rent registers and tax records in the town might throw more light on the issues connected with the size and parcelling out of medieval Skała.

tłum. V.M.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

[1] B. Kraksnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Kraków 2004, Cz. I, *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Cz. II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, s. 206-211.

[2] B. Wyrozumska, *Miasta powiatu olkuskiego* [w:] *Ziemia Olkuska*, Kraków 1963.

[3] J. Stoksik, *700 lat Skały*, Biuletyn informacyjny GK FJN w Skale, Skała 1970.

[4] F. Kiryk, *Pozostałe miasta regionu* [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, pr. zbiorowa pod red. F.Kiryka i R.Kołodziejczyka, Kraków 1978.

[5] P. Trzcionka, *Skała. Zarys dziejów miasta*, Kraków 1994.

[6] M. Kornecki, *Fazy przebudowy gotyckiego kościoła w Skale*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury (dalej TKUiA) 1/1967, s. 181-194.

[7] S. Kołodziejski, *Przegląd archeologicznych badań średniowiecznych budowli obronnych w dolinie Prądnika i w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej* [w:] *XX lat Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych województwa małopolskiego. Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, red. J.Partyka, Ojców 2001, s. 372; Z. Holcer, *Współzależności między lokalizacją średniowiecznych grodów i zamków a przebiegiem szlaków komunikacyjnych na północny zachód i zachód od Krakowa*, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk 42/2, 1998, VII-XII, s. 82; Z. Holcer, W. Niewalda, S. Kołodziejski, *Sprawozdanie z badań historycznych, architektonicznych i archeologicznych Pustelni Grodzisko koło Skały*, mpis 1999, archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie; S. Kołodziejski, *Przegląd...*, *op. cit*., s. 371-374.

[8] Tamże, s. 47-48.

[9] J. Krzyżanowski, *Polityka miejska Bolesława Wstydliwego* [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków 1938, s. 381-384, 394.

[10] F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, *Dzieje Olkusza*, t. I, s. 361.

[11] Patrz P. Trzcionka, *Skała…*, *op. cit*., s. 20.

[12] J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Olkuskim*, Majrówka Opoczyńska 1934, s. 374.

[13] F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, *Dzieje Olkusza…*, t. I, s. 361.

[14] J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, Kraków 1992, t. I, s.160; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, t. 10, Warszawa 1889, s. 640.

[15] P. Trzcionka, *Skała…*, *op. cit*., s. 22.

[16] F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, *Dzieje Olkusza…*, *op. cit*. t. I, s. 363.

[17] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego…*, *op. cit.*, t. 10, s. 640.

[18] P. Trzcionka, *Skała…*, s. 22.

[19] Tamże.

[20] F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII – XIV w*., mpis, Kraków 1974, s. 266.

[21] Tamże.

[22] Tamże, s. 25; zob. też F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, *Dzieje Olkusza…*, *op. cit*., t. I, s. 363.

[23] P. Trzcionka, *Skała…*, s. 31; *Matricularium Regni Poloniae Summaria* (dalej MRPS), wyd. T. Wierzbowski 1905-1919, t. II, 1268 i t. III, 914.

[24] B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne…*, *op cit.*, cz. I, s. 183 – tab. 9 i 188; cz. II, s. 209.

[25] Oparto je na opracowanej w latach 60. przez J. Pudełkę pomiarowej metodzie badania planów w oparciu o zagadnienie działki.

[26] S. Golachowski, J. Pudelko, *O analizie metrologiczno-geometrycznej planów osiedli średniowiecznych*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki (dalejKAiU), 1963, z. 3-4, s. 290; zob. też J. Pudełko, *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku*, KAiU, 1964, t. IX, z. 2, s. 135-136 – gdzie autor porusza kwestię związku, jaki może zachodzić pomiędzy prawem miejskim a wielkością wzorca miary, a także wymiarami działek lokacyjnych.

[27] E. Stamm, *Miary powierzchni w dawnej Polsce*, Kraków 1936, s. 9 i 19; J. Pudełko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, KAiU, 1964, t. IX, z. 1, s. 6.

[28] Są to między innymi pary parcel o numerach 3 i 4, 6 i 7, 11 i 12, 14 i 15 23 i 24.

[29] B. Krasnowolski przyjmuje szerokość parceli w Skale na poziomie 24 łokci (1 łokieć = 0,586 m) czyli ok. 14,06 metra (*Lokacyjne układy urbanistyczne…*, cz. I, s. 173, 186, cz. II, s. 209), zaś autor niniejszego artykułu – 18 łokci (1 łokieć = ~0,63 m), co daje wielkość na poziomie 11,34 metra.

[30] Są to dzisiejsze ulice Wolbromska i Cmentarna.

[31] W. Dziewulski, *Świdnica, Studia z historii budowy miast polskich*, Warszawa 1957, s. 259.

[32] F.X. Gorlich, *Geschichte der Stadt Strehlen*, Wroclaw 1853, s. 325.

[33] Szczególnie widać to na rękopiśmiennym planie Skały z roku 1852, oryginał w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. 29/1231/108.

[34] Czwarty z tych bloków zajęty był przez działkę kościelną.

[35] F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski…*, s. 266.

[36] Tamże.

[37] Tamże, s. 267.

[38] P. Trzcionka, *Skała…*, s. 220; zob. też F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski…*, s. 268.

[39] F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski…*, s. 268; J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w olkuskim*, Majrówka Opoczyńska 1933, s. 374.

Streszczenie

Współczesna Skala to niewielki ośrodek handlowo-usługowy położony około 21 km na północ od Krakowa w ramach tzw. Płaskowyżu Ojcowskiego. Założono go staraniem klasztoru klarysek z Zawichostu w roku 1267. Jego plan oparty został na prostej, ortogonalnej konstrukcji składającej się z 39 działek o wymiarach 36 × 72 łokcie zgrupowanych wokół prostokątnego rynku wielkości 210 × 354 stopy. 27 działek przypadało w sumie na wszystkie bloki przyrynkowe, zaś 12 na 3 bloki przekątniowe, czwarty zajmowała działka kościelna. Tak zagospodarowany teren obejmował około 3 hektarów powierzchni z 8, jakimi dysponowało miasto w chwili opasania go linią umocnień obronnych. O tym, że takowe Skala posiadać mogła, przekonuje nas schemat układu komunikacyjnego miasta, który niewątpliwie pochodzi z okresu jego lokacji, a który w prawie niezmienionej formie zachował się po dzień dzisiejszy.

Abstract

Modern-day Skala is a small commercial and service centre located approximately 21 km north of Krakow, on the so called Ojcow Plateau. It was founded thanks to the efforts of the Poor Clares convent from Zawichost in 1267. Its plan was based on the simple, orthogonal construction consisting of 39 plots measuring 36 × 72 ells grouped round a rectangular market place measuring 210 × 354 feet. Altogether 27 plots made up all the market blocks, while 12 plots made up 3 diagonal blocks, the fourth being occupied by the church plot. The so developed area covered around 3 hectares out of 8 the town had at its disposal when it was surrounded with a line of defensive fortifications. The fact that Skala might have possessed the latter is confirmed by the scheme of the communications layout of the town, which undoubtedly comes from the time of its foundation and which has been preserved in almost unaltered form until today.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ